УДК 821.134.2(85)

Оржицький І. О.

ТЕМАТИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ «МАЯТНИК» ПЕРУАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX ст.

У статті аналізується перуанський літературний процес 20-90-х років XX ст. Основний наголос зроблено на маятниковому переміщенні письменницької уваги з гірської частини країни, заселеної індіянцями та кечуамовними метисами, на квазієвропеїзоване тихоокеанське узбережжя. Особливу увагу приділено оновленню індіхеністської тематики у текстах, де змальовується життя великих міст, що слід трактувати як свого роду «автохтонну реконкісту» й нову рису суперечливого пошуку перуанської самобутності.

Ключові слова: *перуанська література, самобутність, індіхенізм, регіональність.*

В статье анализируется перуанский литературный процесс 20-90-х годов XX в. Основное ударение сделано на маятниковом перемещении писательского внимания с горной части страны, населённой преимущественно индейцами и кечуаязычными метисами и квазиевропеизированное тихоокеанское побережье. Особенное внимание уделено обновлению индихенистской тематики в текстах, где описывается жизнь крупных городов, что следует истолковывать как некую «автохтонную реконкисту» и новую черту противоречивого поиска перуанской самобытности.

Ключевые слова: *перуанская литература, самобытность, индихенизм, региональность.*

The author of the article studies the Peruvian literary process in the 1920s –1990s. The main emphasis is placed on the periodical pendulum-like shifts of writers' interests from the highlands inhabited by Indians and quechua-speaking mestizos to the quasi-europeanized Pacific coast. Special attention is given to the renewing of the indigenista discourse in the texts based on the urban life, which should be treated as a sort of an autochthonous reconquest and a new trend of the Peruvian controversial search for identity.

Key words: *Peruvian literature, identity, indigenismo, regionality.*

Протягом XX ст. Перу залишалася країною недостатньо внутрішньо інтегрованою культурно, мовно, географічно, не кажучи вже про політичну нестабільність. Значною мірою під впливом перуанського мислителя кінця XIX – початку XX ст. Мануеля Ґонсалеса Пради (зокрема, його виступу в лімському – тепер зниклому – театрі «Політеама» та статті «Наші індіанці» [2, с. 21-27, 121-136]) стало традиційним протиставлення С'єрри – гірської частини, населеної переважно індіанцями та Кости – узбережжя, квазієвропеїзованого й креольсько-метиського за расовим складом. Але те, що було слушним для перших двох третин минулого століття, тепер вимагає корекції, оскільки протягом XX ст. ситуація значно змінилася.

По-перше, до того двочленного, по лінії Північ – Південь, поділу долучилася третя складова – Сельва, яка відіграє дедалі більшу економічну та культурну роль. По-друге, необхідно взяти до уваги також і поділ по лінії Схід – Захід, адже північ країни є значно розвиненішою від півдня.

Тоді, у загальних рисах, ми матимемо справу з п'ятьма складовими:

1. північна Коста, разом із Лімою, розвиненіша економічно, яка в період іспаноамериканського модернізму[1] та до початку 30-х рр. дала найбільше видатних письменників та мислителів, як-от М. Ґонсалес Прада, Р. Пальма, Е. Лопес Альбухар, Х. М. Егурен, А. Вальделомар, С. Вальєхо, Р. Айя де ла Торре, Х. К. Мар'ятегі;
2. південна Коста, відстала економічно, голос якої в літературі стане відчутним допіру з 50-х рр.;
3. північна С'єрра, де індіанське за походженням населення значною мірою втратило корінну мову та автохтонні звичаї;
4. південна С'єрра, де відчутні індіанські традиції і чим далі на південь, тим більше вживається мова кечуа (життя індіанців та метисів Півночі стало одною з головних тем творчості Сіро Алегрії, тоді як проблематика центральної та південної С'єрри була яскраво втілена Хосе Марією Аргедасом, обидва письменники стали знаковими фігурами у прозі такої тематичної спрямованості);
5. Сельва, яка до кінця першої половини XX ст. була ніби вилученою із загальнонаціонального життя та самими перуанцями сприймалася як дикий,

екзотичний регіон; допіру з кінця 60-х рр., у творчості Армандо Роблеса Ґодоя, Сельва стане предметом об'єктивного зображення, а 1981 року в романі Сесара Кальво було зроблено спробу відповіді на неймовірно складне питання: а якою є ціла Перу з точки зору Сельви?

Таким є перуанський етнокультурний простір, який значною мірою визначає літературний розвиток країни. І цей розвиток має певну засаду, певний ритм, який можна окреслити як принцип маятника, адже визначальною літературного розвитку Перу є періодична зміна зацікавлень, пріоритетів та впливів: зі столиці до провінцій та навпаки.

Література перуанського модернізму творилася переважно в Лімі або людьми, тісно пов'язаними з Лімою духовно. Проте наприкінці модерністичної епохи, в другому десятилітті ХХ ст., почалися зміни в протилежному напрямку. Справжній *костеньо* Абраам Вальделомар в останні роки свого нетривалого життя заповзявся писати на інкську тематику та виїжджати до провінції, де заохочував здібну молодь до створення оригінальної, справді перуанської літератури. Навчившись у модерністичний період європейських зразків, перуанська культура почала наближатися до пізнання свого *Я*.

У 20-х роках відбувся справжній вибух зацікавлення індіанською проблематикою та проблематикою провінції. Громадське та мистецьке життя було просякнуте індіанським духом. Навіть у політиці президент А. Легія певний час підкреслював індіанське коріння Перу, заохочував називати себе Віракочею[2], наголошував на ідеї децентралізації, ба навіть до певної міри вдавався до антистоличної риторики. З'явилися численні індіхеністські часописи, роздуми над індіанським питанням займають чільне місце на шпальтах блискучого у своєму інтелектуальному розмаїтті журналу «Амавта», який мав континентальне значення. Певний час індіхенізм визначав обличчя літератури, а провідну роль у цьому відіграє південна С'єрра, особливо Куско, де веде перед Луїс Валькарсель, та Пуно, де працюють брати Артуро й Алехандро Перальти та Еміліо Ромеро.

Говорячи про літературний індіхенізм у межах цієї статті, не йдеться про його досить відому соціальну спрямованість на захист прав індіанців; тут важливо підкреслити присутню в ньому тенденцію наголошення духовної альтернативи: повного справжніх людських почуттів життя в індіанській С'єррі супроти браку самобутності на узбережжі, це протиставлення може бути змальоване й на інтимному рівні. І характерно, що моральна вищість С'єрри наголошується незрідка письменниками з Кости, як-от Е. Лопес Альбу́хар чи переважно герметичний поет Мартін Адан, надто що останній узагалі не торкався індіанських проблем.

Іншою тенденцією, не пов'язаною з проблематикою узбережжя, був у літературі тих літ так званий «чолізм», який розвинувся найбільше в поезії. Його ідеологи на взір Хосе Варальяноса вбачали в *чоло*, гірському метисові, уособлення справдешньої перуанськості, адже саме в горах, на їх думку, відбувся синтез іспанського та індіанського первнів, породженням якого і є *чоло*. Щоправда у самого Варальяноса це поєднувалося із запереченням культурної вартості мови кечуа [4].

У 50-х рр. характер літератури виразно змінився. Вага сільського господарства в економіці країни зменшилася, і розорені селяни, переважно індіанці та кечуамовні метиси, масово посунули до Ліми та інших міст узбережжя. Колись спокійна аристократична та мистецька столиця почала перетворюватися на величезний поліс із безліччю бідняцьких передмість. Водночас розвиток інфраструктури поступово руйнує просторово-географічні бар'єри країни. Ліма стає ядром усіляких духовних та суспільних конфліктів держави, що повільно прямує до інтеграції. Літературний вплив та тематична привабливість життя Ліми знову зростають, хоча навряд чи в кого-небудь із тодішніх письменників можна завважити любов до столиці, як то було ще в першій чверті століття. Індіхеністські та телуричні тенденції відходять на другий план. Щоправда, на той часовий проміжок припадає розквіт творчості видатного Хосе Марії Аргедаса, столітній ювілей якого широко відзначався в іспаномовному світі минулого року. Проте панує тематика Кости: життя середнього класу, проблеми молоді, поневіряння представників маргінальних груп, стан постійної поразки пересічного перуанця притягають увагу Хуліо Рамона Рібейро[3], Мартіна Конґрайнса. Освальдо Рейносо, Маріо Варгаса Льйоси, Луїса Лоайси, Себастьяна Саласара Бонді.

Загальне ставлення до Ліми можна у цім стосунку окреслити – за назвою відомого есею Саласара Бонді – словами «жахлива Ліма» (Lima, la horrible). Це місто, де людина втрачає людяність, де скупчилися пороки, місто, якому бракує автентичності. У романі Рібейро «Недільні генії», світоглядною підвалиною є наголошення чужості лімського способу життя тій землі, на якій столиця розташована, підкреслення неможливості навіть антропологічної ідентифікації столичних мешканців як прояву браку національного стрижня.

Проте з початком 70-х рр. знов зростає зацікавлення автохтонним первнем, а заразом і регіональною та сільською тематикою. Це збігається в часі з початком правління військового уряду генерала Х. Веласко Альварадо, налаштованого націоналістично, лівоцентристськи та проіндіанськи. Навіть письменники, замешкалі в Лімі, намагаються підкреслити свій зв'язок із провінцією. Ще наприкінці 60-х довкола часопису «Наррасйон» об'єдналися Мігель Ґутьєррес, Антоніо Ґальвес Ронсерос, Ґрегоріо Мартінес, які виступали за новий тип прози, що спиралась би на документи та усні свідчення та була би тісно пов'язана з етнографією. Ґ. Мартінес у романі «Пісня сирени» (1976) вперше зробив предметом літератури середовище негрів південного узбережжя.

Справжнім резонансним явищем стала пенталогія Мануеля Скорси «Мовчазна війна», створена між 1970 та 1979 рр.; критики почали говорити про відродження в літературі індіхенізму. Твір описує боротьбу андійських індіанців за землю в 60-х роках і спирається як на документи та перекази наочних свідків, так і на відтворення автором магіко-міфологічного сприйняття подій індіанцями. Пенталогія була перекладена на сорок мов, чим на той час не міг

похвалитися навіть М. Варгас Льйоса, який негативно відгукнувся про твір, написавши в серпні 1983 р. в лімській газеті «Ель Комерсіо», що в Скорси «… навіть коми та знаки наголосу виглядають вульгарно» [5, с. 201]. У листопаді того ж року Мануель Скорса загинув у авіакатастрофі під Мадридом…

1981 рік став до певної міри вирішальним для літературного засвідчення перуанської самобутності. Цього року Сесар Кальво видав роман «Три половини Іно Моксо та інших чаклунів Амазонії». Попри назву твір не є екзотично-пригодницьким, – це роздуми інтелектуала над проблемою перуанської самобутності, але з дещо незвичної для попередньої літератури перспективи: у ньому культурний простір Перу осягнено з точки зору індіанців Сельви. Метафора трьох берегів річки стає втіленням сучасної просторово-культурної ситуації країни – «трьох половинок» Перу.

Звичайно, все це не означає, що було занехаяно зображення Ліми чи інших великих міст. Але й у творах, присвячених міському життю, гори присутні у згадках персонажів і сприймаються якщо не як утрачений рай, то принаймні як царина справжніх людських вартостей, що яскраво видно, наприклад, у романах Карлоса Савалети.

Великі перуанські міста перетворилися тепер на скупчення величезної кількості гірських мігрантів. Ще в 60-х роках Аргедас підкреслював, що Ліма – це місто з найбільшою кількістю кечуамовних мешканців. Ці люди не бажають утрачати зв'язок із провінцією, організують земляцтва, співдіють та помагають рідні, що лишилась у селах. Цей феномен тепер якнайширше висвітлюється в працях етнологів та культурологів. Із середовища вихідців зі С'єрри з'являються літератори, які прагнуть змалювати місце *серрано* в міському житті. У поезії Рубена Урбісагастегі постає вже не розгублений провінціал, зажурений поміж неонових вогнів спогадами про малу батьківщину, але *серрано*, певний себе та націлений на збереження своєї самобутності у великому місті. Ба більше, такі теми заторкуються тепер у писаній мовою кечуа сучасній поезії, яка за стилем вже значною мірою відходить від орієнтованих на фольклор взірців, знаних, наприклад, із творчості Алехандро Аленкастре Ґутьєрреса (кечуанський псевдонім – Кілко Уаракка), а наслідує, натомість, спосіб вираження, притаманний кечуамовній поезії Х. М. Аргедаса, справжнього реформатора літературної мови кечуа. Представниками цього напрямку є народжені в 40-50-х роках Діда Агірре, Едуардо Нінаманґо Малькі, Ісаак Уаман Манріке, Вільям Уртадо де Мендоса. Їх творчість є наслідком досвіду індіанських мігрантів у містах і скерована, насамперед, до таких людей. Зокрема, в поезії Уртадо де Мендоси, індіанець – це людина непримиренна до несправедливості й водночас свідома свого народу як найбільш автентичної частини перуанської нації, вона шукає опертя в традиції, але осмислює доіспанські міфи з позицій сучасності.

Однак перуанський літературний «маятник» не зупинився. З кінця 70-х і до 90-х років однією з центральних постатей літературного процесу стає Альфредо Брайс Еченіке, основні герої творів якого майже суціль мешканці Ліми, а події часто розвиваються поза межами Перу, в Європі. Всі перуанські прозаїки, хто торкався соціальних тем, тією чи іншою мірою тяжіли до викривального тону (виняток становив «Картонний дім» М. Адана з його скепсисом, іронією та зануренням у стихію мови). Брайс Еченіке не відмовляється від соціальних референцій, але усуває політичну риторику, а соціальну критику забарвлює тоном іронії та розумінням того, що в основі буттєвих конфліктів лежить недосконалість людської натури. Зберігаючи фабульність оповіді, він перетворює художній текст на зону гри стилем, словом, синтаксисом, чисто мовним гумором.

Проте Ліма останньої чверті XX ст. дуже змінилася, тепер там неймовірна кількість мігрантів з провінцій, насамперед зі С'єрри, які принесли туди інші звичаї, одяг, мову і, об'єднавшись у земляцтва, перетворили колись аристократичну столицю віце-королівства Перу на справді репрезентативне місто країни: мальовниче та з болючими соціальними конфліктами, фольклорно розмаїте та вражене жебрацтвом і злочинністю. Корінних лімців це іноді вражає до болю. Згаданий вже Брайс Еченіке жовчно відгукнувся на це: «Я уособлюю Ліму, що колись пахтіла парфумами «Ярдлі» краще, ніж Євросоюз, а тепер по ній самовбивчо вирують строкаті мікроавтобуси, що їдуть з одних невідомих мені кварталів, до інших, про які я ніколи не дізнаюсь. … історичний процес пахне не «Ярдлі», він пахне лайном. Але це й є ота перуанізація Перу»[4] [цит. за: 3, с. 91].

І саме ця Ліма дала письменникам нову тематику й новий імпульс для творчості: життя у столиці мігрантів з провінцій. Проблему болючої, майже трагічної адаптації горян до життя на узбережжі заторкнув у ракурсі культурологічному ще Х. М. Аргедас у своєму останньому романі «Лис верховинський та Лис низовий» (виданий посмертно у 1971 р.): хоча там була зображена не столиця, а портове місто Чімботе, це не суттєво, оскільки йдеться про тотожні соціальні та мовно-культурні проблеми, з якими стикаються на Кості мігранти зі С'єрри. Але загроза втрати самобутності вихідцями з етнічного серця країни, яка наприкінці 60-х рр. Аргедасові здавалася настільки пекучою, що стала однією з вирішальних спонук до самогубства, у 90-х, як бачимо, перетворюється на свою протилежність – уродженець Ліми Брайс Еченіке переймається втратою самобутності міста під навалою мігрантів з гір.

У 1987 р. з'явилося соціологічне дослідження Юрґена Ґольте та Норми Адамс «Троянські коні вторженців: Селянські стратегії завоювання Великої Ліми» [1], де й було наголошено на зовсім іншому векторі розвитку столиці, загальні риси якого окреслює сама промовиста назва праці. 1989 року вийшов і роман, який на доброму художньому рівні відтворив цю проблему – «Шибениця для коня» Кронвелла Хари Хіменеса. Це не єдиний твір цього письменника на цю тему, й Хара Хіменес – так само не єдиний письменник, хто наприкінці XX ст. за неї взявся. Очевидно, у XXI ст. культурно-географічний вимір перуанського літературного процесу набере нового змісту, зрештою так само, як новим змістом наповнюється перуанське національне «я».

[1] Поняття «модернізм» в іспаномовній літературній і літературознавчій традиції в'яжеться насамперед із засвоєнням і вираженням засобами іспанської мови європейського мистецького досвіду другої половини XIX ст. (головно «Парнасу» та декадансу). Це рекодифікація у власному культурному полі виниклих на загальноєвропейському ґрунті духовно-естетичних символів, осмислення власного національно-культурного буття через образи інших епох та народів. Цей термін уперше в іспаномовній традиції з'явився у збірці Рубена Даріо «Лазур» (1888 р.). Доба модернізму в іспанському й латиноамериканському розумінні обіймає 80-і рр. XIX – 10-і рр. XX ст.

[2] Одне з верховних божеств інкського пантеону.

[3] Українському читачеві відомі декілька оповідань прозаїка: Під кручею; Вагомий аргумент; Розбиті надії; Безпері круки; Банкет // Всесвіт. – 1979. – № 2. – С. 3–33.

[4] Письменник натякає на популярне на початку XX ст. гасло «Перуанізуймо Перу!».

ЛІТЕРАТУРА

1. Golte J., Adams N. Los caballos de Troya de los invasores: Estrategias campesinas en la conquista de la Gran Lima / J. Golte, N. Adams. – Lima : Instituto de estudios peruanos, 1987. – 239 p.
2. González Prada M. Pensamiento y librepensamiento / M. González Prada. – Caracas : Biblioteca Ayacucho, 2004. – 137 p.
3. Rose S. V. «Peruanos en el extranjero»: el exilio en *Permiso para vivir* de Alfredo Bryce Echenique / S. V. Rose // Literatura peruana hoy : Crisis y creación. – Frankfurt/Main – Madrid : Vervuert Verlag – Iberoamericana, 1998. – P. 80–95.
4. Varallanos J. El cholo y el Perú / J. Varallanos. – Buenos Aires : Imprenta López, 1962. – 287 p.
5. Vargas Llosa M. Diccionario del amante de América Latina / M. Vargas Llosa. – Barcelona : Paidós. 2006. – 421 p.

© Оржицький І. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 11.09.2012 р.